

HABSBURG-BARÁT NEOBAROKK, HAZAFIAS NÉPMŰVÉSZET. EGY ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI VITA MARGÓJÁRA

VÁRALJAI ANNA

Tanulmányomban a Lechner Ödön és Pártos Gyula által tervezett második szegedi városháza épülete (1882-1883) körüli stílus vitát járom körbe. A mikrohistóriai vizsgálat arra igyekszik rávilágítani, hogy egy épület stílusa erőteljes politikai, ideológiai konnotációkat hordozhat. A stílus terminus alatt általános értelemben egy közlés kifejezőmódját értjük, ami jelen kutatás esetében abszolút meghatározó: a vizsgált építészeti stílusok (a neobarokk és a népies) ugyanis – amennyiben közléseként definiáljuk azokat – az említett történelmi kontextusban intenzív érzelmi-gondolati többletjelentést hordoztak.

Az új szegedi városháza (1882-1883) építésére kiírt pályázatot Lechner Ödön és Pártos Gyula terve nyerte meg, azzal a kikötéssel, hogy annak az osztrák neobarokk stílusban kell felépülnie. Előadásomban eddig jórészt publikálatlan dokumentumok segítségével azokra a vitákra, dilemmákra és sajátos megoldásokra világítok rá, amelyekkel Lechner Ödön végül lazíthatott az előírásokon, és magyaros elemekkel kombinálhatta a Monarchia stílusaként aposztrofált neobarokkot. Véleményem szerint Lechner Ödön a szegedi Városházán alkalmazta első ízben a magyaros formakincs elemeit, továbbá a későbbiekben védjegyévé vált mázas kerámiát, mint építő anyagot, és ehhez az épülethez köthető a nemzeti építészet lechneri gondolatának első jelentkezése is.¹

Kutatásom anyagául a Csongrád Megyei Levéltár páratlanul érdekes, több doboznyi levéltári állománya szolgált, amely Lechner Ödönnek és Pártos Gyulának a szegedi Városházához készített, 1882–1883-ra datálható

¹ Az előadás alapjául szolgáló kutatás a 2020-as Kállai Ernő művészettörténeti-kutatói ösztöndíj keretében valósult meg. Jelen tanulmány a kutatási anyag tematikus részösszefoglalása, a kutatási eredmények teljes terjedelmükben az alábbi forrásban kerültek publikálásra: Váraljai Anna: *Lechner Ödön rajzai a szegedi városházához*, *Művészettörténeti Értesítő*, 69. évfolyam, 2020. 2., Akadémiai, Budapest, 303-326, valamint Váraljai Anna: *Egy építészettörténeti fordulópont margójára (Lechner Ödön és a Szegedi Városháza tervrajzai)*, *Tiszatáj*, 74. 2020. 10. 106-113.

tervrajzait, iratait tartalmazza. A levéltárban őrzött rajzok recepciótörténete sekélyes, elmélyült feldolgozásukra eddig nem került sor. A rajzok a Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztályának leltározatlan raktári anyagából kerültek a Csongrád-Csanád Megyei Levéltár tervpályázatainak anyaga közé 1980-ban, s jelenleg is ott kutathatók.²

A rajzok nagy része a városháza díszítőornamentikájához kapcsolható. Ezek stílárís szempontból jórészt barokk és rokokó ornamenseket idéznek, ilyenek a kagylók és a gyöngyfüzérek, medalionok, voluták, kariatidák és angyalok. Egyes motívumok, mint például a rozetták, Vedres Istvánnak, a korábbi városháza tervezőjének is meghatározó motívumai voltak, s Lechner feltehetőleg rá való utalásképp alkalmazta azt oly gyakran az új épületen. A legizgalmasabbak azok a népművészetből elesett, stilizált ornamensek, amelyeknek nem találjuk előzményeit sem a lechneri életműben, sem a korabeli építészetben. Ilyenek a húsos, gyakran gyöngyös pálcatagra fűzött tulipánok (lásd később a Postatakarékpénztár épületének tulipános oszlopfőit, gyöngyfűzér-sorait), a geometrikus alakzattá stilizált bimbók és rügyek, a kőbányai Szent László-plébániatemplomon (1893–1898) visszatérő kúszólevél és lángoló szív motívumai, amelyek feltehetőleg Lechner önálló néprajzi gyűjtésének eredményei.

Az új városháza építésének szükségességét egy tragikus esemény, az 1879. március 12-i nagy szegedi árvíz tette indokolttá, amit követően alig háromszáz épület maradt épen a városban, és a régi városháza is jelentős károkat szenvedett.³ Szeged újjáépítésére kormánybizottság szerveződött Tisza Lajos vezetésével, s a tervek elkészítésével Lechner Lajost bízták meg. A Széchenyi tér parkosításával a régi szegedi vár helyett ide helyeződött át a városközpont, amit a városvezetés egy, a korábbinál rangosabb épülettel kívánt megkoronázni. Mindez azonban szükségszerű is volt, mert a régi városháza alapfalai egészen a pincszintig eláztak. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet 1881 őszén pályázatot hirdetett a szegedi városháza építésének ügyében, kifejezve a felett érzett örömet, hogy Szeged „az építtetni szándékolt új széképületének terveit hazai építészek számára rendezett nyilvános tervezési pályázat útján kívánja beszerezni s hogy erre a célra szép összeget áldozva, hazai viszonyainkhoz képest igen tekintélyesnek mondható díjakat ajánlott föl”.⁴ Tisza Lajos stílárís

² Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának gyűjteménye, Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei a szegedi Városházához (XV.2b. 45. d.- 49. d. jelzettel)

³ Bakonyi Tibor – Zombori István: Szeged árvíz utáni (1879) rekonstrukciójának tervei. *Műemlékvédelem*, 24. 1980. 3. 132-140.

⁴ Ismeretlen szerző: A magyar mérnök- és építész- egyesület (sic!) emlékirata. (A szegedi városházi pályázat ügyében.) *Szegedi Híradó*, XXIII. 272. szám, 1881. november 29., oldalszám nélkül.

megkötése az volt, hogy az épületnek Mária Terézia kori „baroque stylben”, a régi városháza arculatához igazodva kell felépülnie.

Szegeden nem a városháza építésére kiírt pályázat során bukkant fel először Lechner neve, hanem 1881. július 11-én, egy, *Az Építési Ipar* című műszaki hetilapban többedmagával publikált petíció kapcsán.⁵ A szegedi közgyűlésnek címzett folyamodvány az ez évben felavatott szegedi Városi Színház építésének körülményeit kritizálta, mivel annak tervezését és kivitelezését osztrák építészekre (Fellner és Helmer) bízta.⁶ További kifogásként merült fel a verseny nélküli megbízás, valamint a hazai építészeti karral szembeni bizalmatlanság. Kutatásunk szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy Lechner pályafutása során ebben a többedmagával publikált írásban fogalmazta meg először „a magyar építészet kultúrfejlesztő hatásának” gondolatát, ami éppenséggel egy szegedi épülethez kapcsolódik.

Szintén Lechner szegedi kötődését jelzi, hogy húsz évvel később, 1902. június 3-án a Dugonics Társaság közgyűlésén fejtette ki először a magyar formanyelvről alkotott elképzeléseit, hangsúlyozva, hogy „a nyelv mellett, amelyet beszélünk, egy másik is, egy nem kevésbé fontos, a forma nyelve is létezik”.⁷

Ákárcsak a szegedi színház ügyében írt petíció esetében, ekkor is hangsúlyozta az építészeti formanyelv kultúramegtartó szerepét, vagyis, hogy „a magyar formák kifejlesztésével nemzeti létünket is megszilárdíthatjuk”.⁸ Az 1881-es petíció következményeképpen a városháza pályázatát Tisza Lajos már kizárólag magyar építészeknek hirdette meg, s bár ezt sikerként könyvelhette el Lechner, öröme mégsem lehetett teljes a stílárís megszorítás, az épület Mária Terézia kori barokk stílusban való kivitelezésének előírása miatt. Mi volt a legfőbb problémája ezzel az építészeti stílussal? Ellentmondásosnak tűnhet Lechner „neobarokkal” szembeni ellenszenve, hiszen éppen ekkoriban emeli legszebb historizáló épületeit, többek között az 1883-as szegedi neoreneszánsz Milkó-palotát.

⁵ Aláírók: Benkó Károly, Bukovics Gyula, Czigler Győző, Feszty Adolf, Gerster Kálmán, Hauszmann Alajos, Kallina Mór, Kauser József, Koch Henrik, Lechner Ödön, Makay Endre, Pártos Gyula, Petschacher Gusztáv, Schickedancz Albert, Weber Antal, Ybl Miklós (Szeged szab. kir. város tekintetes közgyűlésének. *Az Építési Ipar. Műszaki Hetilap*, V. 236. szám, 1881. június 10., 247-248.)

⁶ Az eredeti dokumentumot lásd: CSML 6514/1881.

⁷ Lechner Ödön: A magyar építéstílusról. *Magyar Nemzet*, 1902. június 3., 2.

⁸ Lechner i.m. 1902 (22. j.) 3.

1. Lechner Ödön: A szegedi városháza főhomlokzati rajza, évszám nélkül. Papír, tus, 79 × 107 cm, CSML Szeged, XV.2.b. 45/26.

Úgy tűnik, kifejezetten a bécsi építészetet idéző neobarokk stílussal volt problémája, és ez még egyértelműbbé válik későbbi írásai tükrében, ahol már harcosan szembeszáll az osztrák késő barokk formanyelvet „majmoló” magyar építészekkel. Rozsnyai József rámutat, hogy a *petícióban rossz színben feltüntetett (a szegedi színházat tervező) Fellner és Helmer építészcéghez köthető* a neobarokk jellegzetesen osztrák, vagy bécsies változatának megszületése és a Monarchián belüli elterjesztése.⁹ A művészettörténeti szakirodalom egy részének az az álláspontja, hogy a magyar építészek közül Lechner nyitott leg hamarabb középületeink „neobarokkosítása” felé, illetve, hogy a későbarokk,

⁹ Rozsnyai József: Lechner Ödön szerepe a magyarországi neobarokk kezdeteinél. In: *Új: Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején, különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011. 81.

rokokó bécsi palotastílus magyarországi középületeken való megvalósulásának mintapéldánya a szegedi Városháza.¹⁰ Véleményem szerint éppen az utóbbi épület részlettervei, valamint az annak stílusával kapcsolatos dilemmák mutatnak rá arra, hogy Lechner számára a barokk egyet jelentett a Monarchiával, amellyel szemben kialakította sajátos, magyaros elemekkel tarkított „nemzeties” stílusát, mintegy a nemzeti ellenállás tanúságaképpen.¹¹ Mindezt csak még nyomatékosabbá teszi, hogy Lechner családjában erős hazafias szellem élt, és egész életét az 1848-as álláspont határozta meg.¹² Jóllehet, Bakonyi Tibor szerint Lechner 1882-ben még nem volt elég erős ahhoz, hogy a barokk stílus kötöttségeivel szembeszálljon, az első díj elnyerése után a kötöttségekhez képest igyekezett megvalósítani saját építészeti elképzeléseit, és engedélyt kapott rá, hogy a klasszikus építészeti elemek felhasználása mellett egyéni megoldásokat is alkalmazzon.¹³

Érdekes kérdés, hogy miért vett fordulatot Lechner művészi pályája éppen ekkor, a szegedi épület tervezésének időszakában? Nemes Márta kutatásai nyomán ennek előzményei Lechner párizsi időszakában lelhetőek fel (1874-től három éven át *Clément Parent* építész mellett francia reneszánsz kastélyok felújításán munkálkodott) ahol új szerkezeti anyagokkal és új szellemi áramlatokkal – pl. az Arts & Crafts-mozgalommal – találkozhatott.¹⁴ A háziipar fogalmával a világiállításokon ismerkedhetett meg, ahol az egyes kiállítók igyekeztek minél hangsúlyosabban kidomborítani nemzeti/népi sajátosságukat. Nemes szerint ez, vagyis a „domestic revival” jelensége magyarázza, hogy Lechner Feszly Frigyesnél (lásd a pesti Vigadó ornamentikája) szilárdabb alapokra helyezte a népi motívumkincs felhasználásának lehetőségeit. Úgy véli, a történeti stílusok „elfogyása”, kiüresedése is hozzájárult a népművészet felfedezéséhez, valamint az orientalizmus Kelet felé tekintő divatja, mely hazánkban az őshaza és az őseredeti népművészet keresésének gondolatában nyilvánult meg.¹⁵ Nemes Márta fontos észrevétele, hogy az agyag, mint építőanyag önmagában is ősi kultúránkra utalt, így kerülhetett Lechner fókuszába,

¹⁰ Rozsnyai i. m. 2011 (25. j.) 246, és Bakonyi Tibor – Kubinszky Mihály: *Lechner Ödön*. Corvina, Budapest, 1981. 58-61.

¹¹ Lechner 1880 és 1886 között még három további neobarokk épületet is tervezett (budapesti Kempinszky-villa, nagybecskereki vármegyeháza, pécsi színház).

¹² Sisa József: *Lechner, az alkotó génius*. Iparművészeti Múzeum – MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014. oldalszám nélkül.

¹³ Sümegi (Szerk.) i.m. 2020. (9. j.) 175-176.

¹⁴ Nemes Márta: *Lechner Ödön Iparművészeti Múzeuma. Tanulmányok Budapest múltjából*. 24. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1991. 65-90.

¹⁵ Nemes i.m. 1991. (30. j.) 77.

különös tekintettel az alföldi viszonyokra, ahol valóban hagyományos építőanyagoknak számított, s így markánsan meg is jelenik a Városházán, mázas tetőcserép és majolika díszítőornamens formájában.¹⁶

A kerámiához való vonzódása családi okokkal is magyarázható, mert édesapja téglagyárában (ahol többek között a Dohány utcai Zsinagóga burkolatai is készültek) már gyerekkorában megismerkedett az agyaggal. Mendöl Zsuzsa szerint a kerámiaelemek Lechner homlokzatainak legfontosabb elemei, s „számára a kerámia a hazai adottságoknak és építési lehetőségeknek megfelelő nemzeti építőanyag.”¹⁷ *A háziipar elősegítését igyekezett szolgálni az a kezdeményezés, hogy nem csak a tervezési munkálatokat, hanem lehetőség szerint a kivitelezést (bádogozás, kőfaragó munkák, cserépgyártás) is helyi mesterekkel oldották meg. A több ezer darab színes-mázas tetőcserépet Tóth Béla szegedi cserépgyáros, a komolyabb, művészi porcelán-és majolikamunkákat pedig budapesti majolikagyárosokra bízták.*¹⁸ A helyi mesterek aránya azonban (a munkanaplók tanúsága szerint) jóval magasabb volt, mint a budapestieké, illetőleg a bécsieké, s a korszakban páratlan módon a kőfaragómunkák jelentős részét egy szegedi vállalkozó asszony, özv. Fischer Jánosné és fiai kivitelezték.¹⁹

A Lechner-rajzokon megjelenő, jellegzetesen népi (jelen esetben alföldi virág-) ornamentika, tendenciózus gyűjtőmunka és kutatás tárgyát majd csak 1885 után – Huszka József kutatásaival és a *Művészi Ipar* című folyóirat megjelenésével – képezi, így Lechner művészi kísérletei megelőzik a szisztematikus anyaggyűjtés időszakát. Sümei György úgy véli, hogy a művészet-történet mindezülig túl keveset foglalkozott Lechner népművészeti gyűjtőmunkájával, holott az építészt nem csak Huszka József kutatásai, hanem saját tapasztalatai is inspirálták.²⁰ Bakonyi Tibor a Városházánál alig egy évvel későbbi, Andrassy úti Drechsler-palota kávéházának magyaros, virágkelyhes bútoraira hívja fel a figyelmet.²¹ Bakonyi nyomán Sümei György is úgy véli, hogy a „Koronghi Lippich Elek által az állam támogatta Malonyai-féle akció

¹⁶ „...a magyarság eredetének kutatása nyomán kelet építőanyaga, az agyag, a mázas kerámia építészeti alkalmazása már önmagában is szimbolikus jelentésűvé lehetett, népi formák nélkül is ősi kultúránkra utalt.” Uo. 77-78.

¹⁷ Mendöl Zsuzsa: Lechner Ödön és a Zsolnay gyár kapcsolata. In. Pusztai–Hadik Szerk. i.m. 1985. (7. j.) 64.

¹⁸ CSML XV.2.b. 46. 6077/1844.

¹⁹ CSML XV.2.b. 46. 14003/1884.

²⁰ Sümei szerk. i.m. (9. j.) 2020. 192.

²¹ Bakonyi Tibor: A Lechner Ödön munkásságával foglalkozó szakirodalom kritikai értékelése. *Építés-Építészettudomány*, 11. 1979. 3-4. 461-473.

megkezdését megelőzte Lechnernek a népművészeti alkotások gyűjtését és annak a művészetekre gyakorolt megtermékenyítő hatását eszközölő tervezete,” amely „úttörő terv” első gyümölcsei a korai épületein (vagy azok egyes berendezési tárgyain) alkalmazott népművészeti motívumok.²²

Feltételezhetjük, hogy az intellektuális beállítottságú Lechner Szegeden is folytatott néprajzi kutatásokat. Ezt illetően két irányban érdemes vizsgálódunk: egyrészt az építész a Városháza tervezésével, kivitelezésével párhuzamosan, 1883-ban Lillin Károly kékfestő számára tervezett egy – végül megvalósításra nem került – francia reneszánsz stílusú házat. 1867-ben Lillin műhelye már nagyüzem-szerűen működött, ahol Lechner a kékfestő dúcokról megismerhette a helyi népies mintákat. Ez a feltételezés annál is indokoltabb, mert az 1890-es évektől Lechner többek között textilminták motívumai nyomán igyekszik az építészeti formanyelvet megújítani,²³ másrészt mert a kihalófélben lévő kékfestői mesterség mintáinak életben tartása bekapcsolható a háziipar feltámasztásának gondolatkörébe.²⁴ Malonyai Dezső mutatja be azokat az 1870-es évek végétől egyre kisebb számban fellelhető, padlásokról előkerült kékfestő dúcokat, amelyek leírása Lechner Városházához készített rajzainak magyaros ornamenseit idézik:

A népies, stilizált tulipán, a későbbi épületdíszítményeit meghatározó magyaros-tulipános motívum az épület számos helyén megjelenik: a díszterem karzatát tartó oszloppár oszlopfőin a barokk voluták és virágfüzerek között,²⁵ az udvari főpárkány volutáján²⁶ és a kistető ablakai körül.²⁷ A kifelé kanyarodó szirmú, középen stilizált bibékkel díszített tulipán szintén több helyütt felbukkan.

²² Sümegei szerk. i.m. 2020. (9. j.) 182–183.

²³ Sisa i.m. 2014. (28. j.) oldalszám nélkül.

²⁴ „Az a sorsa a népies kékfestő iparnak is, ami a szúcosságnek, szűrmívességnek, céhbéli, városi fazekasságnak: lassan pusztul – és a régi ducok, amikből már is sok a padlásra került, sutba jutnak, mert nem érdemes folytatni az apa s a nagyapa mesterségét.” Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete*. V. kötet. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe, a palócok művészete. Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1922. oldalszám nélkül, Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Malonyai-malonyai-dezso-a-magyar-nep-muveszete-1174D5/v-kotet-hont-nograd-heves-gomor-borsod-magyar-nepe-a-palocok-muveszete-11926E/viselet-1192DD/> (utolsó megtekintés: 2020.07.28.)

²⁵ CSML XV.2.b. 45/44.

²⁶ CSML XV.2.b. 46/1/148.57.

²⁷ CSML XV.2.b. 46/1/148.57.a

2. Kékfestő dúccok Rozsnyóról az 1870-es évekből. In. Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete, V. kötet. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe, a palócok művészete. Budapest 1922, oldalszám nélkül, 237. tábla*

3. Lechner Ödön: *A karyatidák lábazatainak díszítménye, évszám nélkül. Papír, ceruza, szén, 72 × 258 cm. CSML Szeged, XV.2.b. 45/64. Részlet*

A kékfestő házának tervezésén kívül a hatástörténet vizsgálatakor fontos lehet az az életrajzi tény, hogy Lechner már a Városháza építésének időszakában kapcsolatot ápol az 1892-ben Dugonics Társasággá szerveződő – Szeged helytörténete és népművészete iránt érdeklődő – egyesülés tagjaival, köztük Milkó Izidorral, akinek szegedi belvárosi palotáján a Városháza építésének évében dolgozott. A későbbi tagok egy része már az 1870-es évektől jelentős néprajzos iskolává szerveződött, amely eleinte elsősorban a szegedi urbánus irodalom számára keresett új témákat a paraszti életben. Ennek a néprajzos

körnek a piarista Csaplár Benedek (1821–1906) vetette meg alapjait, aki 1867-ig tevékenykedett Szegeden, és tanítványaival Ipolyi Arnoldnak végzett folklorisztikus kutatásokat.²⁸ Bálint Sándor részletes kronológiáját adja a szegedi néprajzi kutatás és folklorisztikus érdeklődés kialakulásának, s témánk szempontjából fontos vizsgálódásai közé tartozik Huszka József (Lechner egyik legfőbb inspirálója) szegedi kötődéseinek, kiterjedt szegedi rokonságának feltérképezése, a rókusai szűcsök mintakönyveire irányuló szegedi gyűjtéseinek számba vétele.²⁹

Mindazonáltal nem csak Lechnerre hatott a szegedi folklorista közeg, hanem az építész is nagy hatással volt a városra: Bálint Sándor visszaemlékszik arra, hogy polgári iskolai rajztanára, Cs. Sebestyén Károly (1876–1956) még az I. világháború éveiben is a Lechner-féle szűrmustrákat és népies ornamentikájának alapmotívumait gyakoroltatta velük rajzstúdiumain.³⁰

Összegzésként megállapítható, hogy a szegedi Városházán jelenik meg első ízben Lechner Ödön azon törekvése, hogy – szemben a Monarchia stílusaként definiált neobarokkal – a népművészet alapformáinak elvontabb és univerzálisabb felkutatásával készítse elő egy, az európai tendenciákkal is lépést tartó nemzeti építészet megalapozását.³¹

²⁸ Gaál Endre (Szerk.): *Szeged története 3/2, 1849–1919*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1999. 1019-1020.

²⁹ Bálint Sándor: A szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás múltja. In: *Uó: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. 1. rész. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1974-1975. 2.) 7-52.

³⁰ *Bálint* i.m. 1974 (52. j.) 35.

³¹ A tanulmány a Kállai Ernő Művészettörténeti Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönet a Csongrád-Csanád Megyei Levéltár munkatársainak, elsősorban Szalma-Baksi Tímeának és Haska Dánielnek a sok segítségért. Külön köszönetet mondok Nagy Ildikónak és Jávor Annánakszövegem gondos lektorálásáért.